

УДК 336.1:330.362

Рожко О. Д.*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри фінансів,**Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна;
e-mail: rozhko_s@ukr.net; ORCID ID: 0000-0001-8415-2084***Сафонов Ю. М.***доктор економічних наук, професор, заступник директора**Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти», Київ, Україна;
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», Україна;
e-mail: sum1971@ukr.net; ORCID ID: 0000-0001-5623-1965***Ємельяненко Л. М.***доктор економічних наук, доцент,**професор кафедри національної економіки та публічного управління,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», Україна;
e-mail: lora-lara@ukr.net; ORCID ID: 0000-0002-6611-5228***Баженов Є. В.***кандидат наук з фізичного виховання та спорту, директор**Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти», Київ, Україна;
e-mail: Ispartak@ukr.net; ORCID ID: 0000-0003-0117-294X***Бридун Є. В.***кандидат економічних наук, доцент,**доцент кафедри фінансів,**Національний університет «Києво-Могилянська академія», Україна;
e-mail: Yevgeniy.Brydun@gmail.com; ORCID ID: 0000-0002-8745-3306*

НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНЮВАННЯ БЮДЖЕТНИХ ДИСБАЛАНСІВ

Анотація. Зосереджено увагу на неоднозначності ставлення вчених-економістів до незбалансованості державного бюджету. Обґрунтовано розуміння збалансованого за доходами і видатками державного бюджету відповідно до концепції «здорових фінансів». Виявлено недоліки концепції «здорових фінансів», зокрема те, що щорічне балансування доходів і видатків бюджету виключає, чи значною мірою зменшує можливості антициклічного, стабілізуючого впливу фіскальної політики держави. Актуалізовано увагу на особливостях концепції хронічного бюджетного дефіциту і специфіці дефіцитного фінансування державних витрат у рамках концепції контрциклічного регулювання. Водночас доведено, що збалансованість бюджету є другорядною проблемою за концепцією функціональних фінансів.

З'ясовано, що дефіцит бюджету може спричинювати як позитивні, так і негативні соціально-економічні ефекти, залежно від обставин, у яких дефіцит сформований.

Виділено та охарактеризовано різновиди дефіциту державного бюджету, а саме: номінальний дефіцит, реальний дефіцит, операційний дефіцит первинний дефіцит, фактичний дефіцит, прихований дефіцит, квазіфіскальний дефіцит, сукупний дефіцит, активний дефіцит, пасивний дефіцит, вимушений дефіцит, свідомий дефіцит, структурний дефіцит і циклічний дефіцит.

Доведено, що основним завданням держави є досягнення його збалансованості, тобто підтримка балансу доходів і витрат держави. Розглянуто підхід до оцінювання дисбалансу бюджету за допомогою застосування нерівності Коші та сформовано алгоритм оцінювання дисбалансу бюджету.

Доведено, що забезпечення бюджетної збалансованості можливо в таких напрямках: поліпшення якості планування основних показників бюджету; розширення дохідної бази; оптимізація / секвестр видатків бюджету; цільове фінансування; підвищення ефективності

управління державною власністю, бюджетного контролю; запровадження бюджетування, орієнтованого на результат, та аудиту ефективності використання бюджетних коштів; удосконалення міжбюджетних відносин; управління державним боргом.

Розвинуто науково-методичний підхід до оцінювання дисбалансу, зокрема Зведеного бюджету в частині обґрунтування граничного значення показника міри дисбалансу, що ґрунтується на застосуванні нерівності Коші, а також визначення впливу факторів динамічних змін дисбалансу бюджету на основі застосування методу ланцюгових підстановок. Перевагами такого науково-методичного підходу є можливість порівняння оцінки дисбалансу бюджетів, що суттєво різняться за обсягом фінансових ресурсів, як перерозподіляються через бюджет, оскільки такі оцінки є відносними, що дозволяє нівелювати ефект масштабу бюджету.

Ключові слова: бюджетна система, бюджет, бюджетний дефіцит, дефіцитне фінансування, бюджетна збалансованість, оцінювання дисбалансу, контрциклічне регулювання економіки.

Формул: 3; рис.: 1; табл.: 1; бібл.: 10.

Rozhko O.

*Doctor of Economics, Professor, Professor of Finance,
Kyiv National Taras Shevchenko University, Ukraine;
e-mail: rozhko_s@ukr.net; ORCID ID: 0000-0001-8415-2084*

Safonov Y.

*Doctor of Economics, Professor,
Deputy Director of Scientific «Institute for Modernization of Educational Content», Kyiv, Ukraine;
SHEE «Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman», Ukraine;
e-mail: sum1971@ukr.net; ORCID ID: 0000-0001-5623-1965*

Yemelianenko L.

*Doctor of Economics, Professor of National Economics and Public Administration Department,
SHEE «Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman», Ukraine;
e-mail: lora-lara@ukr.net; ORCID ID: 0000-0002-6611-5228*

Bazhenkov I.

*Candidate of Sciences in Physical Education and Sports,
Director of State Scientific Institution «Institute for Modernization of Educational Content»,
Kyiv, Ukraine;
e-mail: Ispartak@ukr.net; ORCID ID: 0000-0003-0117-294X*

Brydun Ye.

*Candidate of Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Finance,
National University of «Kyiv-Mohyla Academy», Ukraine;
e-mail: Yevgeniy.Brydun@gmail.com; ORCID ID: 0000-0002-8745-3306*

SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL APPROACH TO ESTIMATING BUDGET IMBALANCES

Abstract. The article focuses on the ambiguity of the economists' scientific position to the state budget imbalancing. The understanding of the balanced state budget in terms of revenues and expenditures in accordance with the concept of «healthy finances» is substantiated. The shortcomings of the concept of «healthy finances» are revealed, in particular, the fact that the annual balancing of budget revenues and expenditures excludes or significantly reduces the possibility of countercyclical, stabilizing influence of the state fiscal policy. Attention is paid to the peculiarities of the concept of chronic budget deficit and the specifics of deficit financing of public expenditures within the concept of countercyclical regulation. At the same time, it is proved that budget's balancing is a secondary problem according to the concept of functional finance.

It has been found that budget deficits can have both positive and negative socio-economic effects, depending on the circumstances in which they are formed.

The types of state budget deficit are identified and characterized, namely: nominal, real, operating, primary, actual, hidden, quasi-fiscal, aggregative, active, passive, perceived, structural, cyclic deficits.

It is proved that the main task of the state is to balance it in order to balance revenues and expenditures of the state. The article considers the approach to estimating budget imbalance using Cauchy inequality and an algorithm for estimating budget imbalance is formed.

It is proved that ensuring budget balance is possible in the following areas: improving the quality of planning of key budget indicators; expansion of the income base; budget expenditure optimization / sequestration; targeted financing; improving the efficiency of state property management, budget control; introduction of result-oriented budgeting and audit of the efficiency of the use of budget funds; improvement of intergovernmental relations; public debt management.

The article develops a scientific and methodological approach to imbalances estimating, in particular the Consolidated Budget in terms of substantiating the limit value of the imbalance measure based on the application of Cauchy inequality, as well as determining the impact of dynamic changes in budget imbalance based on the method of chain substitutions. The advantages of this scientific and methodological approach are the ability to compare estimates of budget imbalances, which differ significantly in the amount of financial resources redistributed through the budget, because such estimates are relative, which eliminates the effect of budget scale.

Keywords: budget system, budget, budget deficit, deficit financing, budget balance, imbalance assessment, countercyclical regulation of the economy.

JEL Classification G18, H6

Formulas: 3; fig.: 1; tabl.: 1; bibl.: 10.

Вступ. Характерною рисою сучасних економічних систем є незбалансованість державного бюджету, що здебільшого призводить до виникнення дефіциту бюджету. Така ситуація ускладнює підтримання балансу між потребами суспільства і можливостями держави щодо задоволення цих потреб за рахунок коштів державного бюджету, що зумовлює нестабільність бюджетного фінансування і породжує неплатежі у суб'єктів господарювання. Незбалансованість бюджету проявляється не тільки в кількісній невідповідності дохідної та видаткової частин бюджету, але і в недосягненні заданих пропорцій у структурі дохідної та видаткової частин бюджету, а також у недотриманні певних співвідношень між обсягом дефіциту бюджету, приростом ВВП та обсягом державного боргу. Тривала незбалансованість бюджету негативно впливає на сукупний попит і доходи, рівень цін, стан платіжного балансу, що порушує макроекономічну рівновагу.

Аналіз досліджень і постановка завдання. Дослідженню проблематики функціонування державних фінансів і зокрема питань боргової політики присвячені праці як вітчизняних учених (В. В. Руденко [2], Л. М. Янів та О. А. Зінченко [3], Н. М. Матвійчук, Н. Ю. Бурлачук і Л. М. Маршук [4], О. Колісник [5], Долозіна [6], В. Мусяка [9]), так і зарубіжних дослідників, а саме: В. М. Родіонової [1], П. Хеллера [7], М. Хортон [8], І. Баканова і А. Шеремета [10] та ін. Проте питання аналізування та оцінювання напрямів збалансування бюджету, зокрема за допомогою використання математичного інструментарію моделювання кількісного впливу факторів на зміну результуючого показника, тобто досягнення рівності доходів і витрат, залишається недостатньо висвітленим і потребує додаткового вивчення.

Метою статті є розвиток науково-методичних засад оцінювання дисбалансу бюджету, а також аналізування напрямів його збалансування через визначення кількісного впливу факторів на зміну результуючого показника, що ґрунтується на застосуванні методу ланцюгових підстановок.

Результати дослідження. В економічній літературі розкривається неоднозначне ставлення вчених-економістів до незбалансованості державного бюджету.

Відповідно до концепції «здорових фінансів» ознакою макроекономічного добробуту є збалансований за доходами і видатками державний бюджет. Дефіцит бюджету допускається в разі спрямування дефіцитного фінансування на капітальні інвестиції («золоте правило» державних фінансів).

Негативне ставлення до бюджетного дефіциту пояснюється тим, що для покриття дефіциту бюджету у світовій практиці використовуються екстраординарні доходи — монетизація бюджету (грошово-кредитна емісія) і боргове фінансування.

У результаті монетизації бюджету грошова маса збільшується на величину, незабезпечену товарами і послугами, що веде до інфляції та послаблення курсу національної валюти. Унаслідок розкручування інфляції можливою також є поява «ефекту Танзі», коли платники податків починають свідомо відтермінувати сплату податків до державного бюджету. За час відстрочення гроші частково знецінюються, тому фактичне податкове навантаження знижується, що, у свою чергу, зменшує реальні доходи бюджету, посилює незбалансованість бюджету і деструктивно впливає на фінансову систему.

Перевагою боргового фінансування бюджетного дефіциту перед грошовою емісією є те, що воно не впливає на кон'юнктуру попиту, оскільки не змінює обсяг грошей в економіці та у короткостроковому періоді дозволяє послабити інфляційний тиск, відстрочити підвищення податкових ставок в економіці. Водночас хронічне зростання обсягів державних запозичень веде до розкручування «боргової спіралі», коли для обслуговування поточного державного боргу залучаються додаткові ресурси, що призводить до відтворення боргових зобов'язань країни. Це також підвищує ризик потрапляння економіки країни до «боргової пастки», коли співвідношення борг / ВВП зростає експоненційно та урядові важко впоратися із ситуацією, що може призвести до оголошення дефолту та/або гіперінфляції.

Перекладання економічного тягаря обслуговування державного боргу на майбутні покоління зумовлює потребу в подальшому підвищенні податків, що означає додаткове вилучення доходів економічних агентів і призводить до зниження споживчого попиту, автоматично веде до скорочення пропозиції товарів і послуг, звужує базу оподаткування, збільшує дефіцит бюджету. Це може також призвести до зниження стимулів до праці, інновацій та інвестування, тому існування великого державного боргу обмежує можливості економічного зростання держави.

Перевагою внутрішніх запозичень перед зовнішніми є формування ринку державних цінних паперів, який характеризується високою ліквідністю і зниженими ризиками. Однак внутрішні державні запозичення елімінують «ефект витіснення приватних інвестицій»: підвищення попиту на гроші з боку держави призводить до зростання процентної ставки, що зменшує потік інвестицій у приватний сектор економіки, уповільнюючи ринкові перетворення у країні. Зростання урядових витрат також означає розширення державного сектору економіки, збільшення втручання уряду у процес відтворення, витіснення приватного сектору економіки. Таким чином, позитивний ефект від профінансованих за рахунок запозичень державних витрат частково нівелюється зменшенням приватних інвестицій.

Стимулювальний вплив бюджетного дефіциту може бути послаблений не тільки за рахунок «ефекту витіснення», а й за рахунок «негативного ефекту чистого експорту», що погіршує стан платіжного балансу країни за рахунок поточних операцій. Прояв цього ефекту полягає в тому, що підвищення процентних ставок на внутрішньому ринку збільшує зарубіжний попит на цінні папери даної країни, що викликає приплив капіталу і збільшення суми зовнішнього боргу. Зростаючий зарубіжний попит на вітчизняні цінні папери супроводжується підвищенням попиту на національну валюту, потрібну для їх придбання. У результаті обмінний курс національної валюти підвищується, що сприяє зниженню експорту і збільшенню імпорту. Як наслідок, в експортних і в конкуруючих з імпортом галузях економіки знижується зайнятість і випуск, зростає рівень безробіття. Водночас

приплив капіталу збільшує внутрішні ресурси і сприяє відносному зниженню процентних ставок на внутрішньому ринку, тому масштаб ефекту витіснення частково нівелюється.

Також виникає загроза поєднання кризи платіжного балансу і кризи зовнішньої заборгованості, якщо уряд збільшує борг за рахунок зовнішніх позик, розміри яких значно перевершують дефіцит рахунку поточних операцій. Якщо ці позикові кошти використовуються не на інвестиції в національну економіку, а на купівлю іноземних активів в інших країнах, то ресурси іноземних позик використовуються на фінансування відпливу приватного капіталу з країни, що набуває в цьому разі форму так званої «втечі капіталу».

Недоліком концепції «здорових фінансів» є те, що щорічне балансування доходів і видатків бюджету виключає чи значною мірою зменшує можливості антициклічного, стабілізуючого впливу фіскальної політики держави.

Згідно з концепцією хронічного бюджетного дефіциту, бюджетний дефіцит не є деструктивним чинником. Це важливий інструмент макроекономічного регулювання, який дозволяє державі розв'язати широкий спектр економічних і соціальних проблем.

Прихильники цієї концепції переконані в тому, що для стану національної економіки дефіцит не є небезпекою, оскільки всі витрати, у тому числі й ті, які перевищують доходи, здійснюються на території даної держави і сприяють зростанню добробуту населення.

Дефіцит бюджету означає збільшення доходів одержувачів бюджетних коштів, що сприяє зростанню їхньої купівельної спроможності та розширенню національного виробництва. Це, у свою чергу, веде до зростання податкових надходжень до бюджету.

Використання дефіцитного фінансування на реалізацію бюджетних програм розвитку призводить до інвестиційного, інноваційного та підприємницького зростання в економіці. Випуск інвестиційних товарів, на відміну від товарів поточного споживання, сприяє нарощенню виробничого потенціалу країни, а отже, розширенню доходної бази бюджетів усіх рівнів.

Концепція контрциклічного регулювання економіки передбачає, що бюджет балансується не щороку, а впродовж усього ділового циклу. Фіскальна політика відіграє важливу роль у пом'якшенні рецесії та стримуванні економічного буму. У період економічного спаду держава повинна скорочувати податки і збільшувати державні витрати, допускаючи дефіцит для стимулювання сукупного попиту. У зазначеному контексті термін дефіцитного фінансування державних витрат (*deficit financing*) ототожнюється з терміном «бюджетне накачування» (*pump priming*) — спосіб розширення сукупного попиту для запуску процесу мультиплікації (*multiplier*) з метою стимулювання економічного зростання. Під час подальшого інфляційного піднесення потрібні протилежні заходи щодо підвищення податків і зниження урядових витрат. Це дозволить державі збалансувати бюджет і вийти з циклу без боргу.

За концепцією функціональних фінансів, метою державних фінансів є забезпечення збалансованості економіки, а не бюджету, при цьому досягнення макроекономічної стабільності може супроводжуватися як стійким дефіцитом, так і профіцитом бюджету. Отже, збалансованість бюджету є другорядною проблемою.

На нашу думку, наслідки формування дефіциту бюджету визначаються, перш за все, причинами його виникнення, які можуть бути різними та залежати не тільки від державної фіскальної політики, а й від рівня економічної активності держави та інших чинників.

Якщо дефіцит державного бюджету є наслідком економічної кризи, на тлі якої стійкий дефіцит бюджету призводить до накопичення значного обсягу державного боргу, до збільшення процентних платежів, це обмежує можливості з управління заборгованістю і спричинює дестабілізуючий вплив на економіку, створює реальну загрозу невиконання боргових зобов'язань (дефолту).

Причинами дефіциту бюджету можуть бути брак науково обґрунтованих підходів до розподілу суспільних ресурсів, відсутність механізмів виявлення суспільних переваг, неточне бюджетне прогнозування тощо. Дефіцит може виникнути в результаті збільшення державних витрат у періоди воєнних дій або в періоди інших соціальних конфліктів

і надзвичайних обставин — стихійних лих, катаклізмів. У такі періоди дефіцит бюджету є неминучим явищем [1—2].

Водночас в економіці, що динамічно розвивається, невисокий рівень дефіциту бюджету підтримуватиме темпи соціально-економічного розвитку держави. За допомогою дефіцитного фінансування держава може збільшувати виробництво товарів і послуг державним сектором економіки, що підвищить частку державних витрат у валовому національному продукті, і одночасно створювати умови для зростання виробництва у приватному секторі.

Якщо дефіцит пов'язаний із державним інвестуванням у розвиток економіки з метою відновити та вдосконалити матеріально-технічну базу суспільного виробництва, забезпечити прогресивні зрушення у структурі суспільного відтворення, прискорити темпи науково-технічного прогресу, то в такій ситуації дефіцит бюджету є одним з інструментів поживлення економіки.

Таким чином, дефіцит бюджету може спричинювати як позитивні, так і негативні соціально-економічні ефекти, залежно від обставин, у яких дефіцит сформований.

Слід зазначити, що в економічній літературі виділяються різні види дефіциту бюджету (табл.).

Таблиця

Різновиди дефіциту державного бюджету

Видова гама	Характеристика
Номинальний дефіцит	Офіційний розмір бюджетного дефіциту, встановлений законом
Реальний дефіцит	Різниця між номінальним дефіцитом бюджету і величиною відсотків за державним боргом, помножена на темп інфляції
Операційний дефіцит	Загальний дефіцит бюджету за вирахуванням інфляційної частини процентних платежів за боргом
Первинний дефіцит	Різниця між величиною загального дефіциту та сумою процентних платежів за боргом
Фактичний дефіцит	Від'ємна різниця між фактичними (дійсними) доходами і витратами бюджету
Прихований дефіцит	Офіційно не визнаний розмір дефіциту бюджету
Квазіфіскальний дефіцит	Дефіцит, обумовлений квазіфіскальними операціями Центрального банку, державних банків і державних підприємств
Сукупний дефіцит	Сума фіскального дефіциту та квазіфіскальних витрат
Активний дефіцит	Закладений на фінансування капітальних інвестицій
Пасивний дефіцит	Передбачений для покриття поточних витрат
Вимушений дефіцит	Обумовлений впливом об'єктивних чинників
Свідомий дефіцит	Цілеспрямовано створений урядом
Структурний дефіцит	Різниця між доходами і витратами бюджету, розрахована для рівня національного доходу, який відповідає повній зайнятості
Циклічний дефіцит	Різниця між фактичним і структурним дефіцитом бюджету

Примітка. Складено за [3—5].

Важливість зіставлення динаміки номінального і реального дефіцитів бюджету обумовлюється можливістю виникнення ситуації, коли номінальний дефіцит бюджету і державний борг зростають, тоді як реальний дефіцит і борг знижуються, що ускладнює оцінку ефективності бюджетно-податкової політики уряду.

Первинний дефіцит дозволяє оцінювати фіскальну політику уряду за поточний рік.

Поряд з офіційним дефіцитом державного бюджету практично в усіх країнах існує прихований дефіцит, обумовлений передусім квазіфіскальною (квазібюджетною) діяльністю центрального банку, а також державних підприємств і державних банків.

До квазіфіскальних витрат належать кредити центрального банку, що надаються на пільгових умовах, накопичені в комерційних банках портфелі прострочених боргових зобов'язань державних підприємств, які також фінансувалися через механізм пільгових кредитів центрального банку. Крім того, центральний банк може фінансувати операції, пов'язані з державним боргом, покривати збитки від заходів щодо стабілізації курсу

національної валюти, рефінансувати сільськогосподарські та промислові підприємства, житлові та інші урядові програми. Подібні квазіфіскальні операції (безпосередньо центрального банку або через мережу комерційних банків) загострюють проблему макроекономічної і фінансової стабілізації, оскільки сприяють зростанню прихованого дефіциту. У зв'язку з цим міжнародні організації рекомендують розраховувати сукупний дефіцит бюджету.

У країнах із перехідною економікою при оцінці дефіциту державного бюджету уряди практикують також окремі підходи, що дозволяють маніпулювати його розмірами (найчастіше — штучно занижувати): податкова амністія та відстрочені платежі; різні механізми погашення та збору прострочених податкових платежів; введення тимчасових або додаткових податків, зміна податкових ставок протягом бюджетного року; відстрочення розрахунків із постачальниками; відстрочення виплат заробітної плати працівникам бюджетних установ і соціальних допомог; відстрочення та скорочення рівня обов'язкової індексації заробітної плати і соціальних виплат; розпродаж державних активів; включення джерел покриття бюджетного дефіциту в поточні доходи; виключення із загальних витрат кредитних ресурсів (позик бюджетам нижчого рівня); облік витрат на погашення державного боргу без суми сплачених відсотків; використання механізмів безготівкових взаємозаліків у цілях погашення боргів бюджетних установ [6].

Структурний дефіцит є результатом дискреційної бюджетно-податкової політики уряду, тоді як циклічний дефіцит виникає в результаті дії вбудованих механізмів («стабілізаторів») ринкової економіки [7; 8].

Отже, бюджетний дефіцит є явищем, яким можливо і потрібно управляти, адже він повинен плануватися, виходячи із державних потреб, які виникають у результаті взяття державою на себе певних конституційних обов'язків і необхідності реалізації активної економічної політики. Бюджетний дефіцит тісно пов'язаний із державним боргом, тому, коригуючи рівень дефіциту, можна впливати на рівень боргового навантаження. Похідною проблемою від методики визначення розмірів бюджетного дефіциту є проблема планування і прогнозування дефіциту. Повна відсутність хоча б наближеного до реальності планування та прогнозування призводить до унеможливлення ефективного управління дефіцитом.

Вважаємо, що при складанні бюджету основним завданням держави є досягнення його збалансованості, тобто підтримка балансу доходів і витрат держави. Збалансованість бюджету визначена у Бюджетному кодексі як один з основних принципів побудови бюджетної системи. Дисбаланс доходів і витрат бюджету викликає проблему бюджетного дефіциту.

Одним із підходів до оцінювання дисбалансу бюджету є застосування нерівності Коші [9].

Зміст нерівності Коші полягає в тому, що середня арифметична декількох невід'ємних чисел є не меншою від їхньої середньої геометричної:

$$\frac{a_1 + a_2 + \dots + a_n}{n} \geq \sqrt[n]{a_1 a_2 \dots a_n}. \quad (1)$$

При цьому рівність у (1) досягається лише в разі, коли

$$a_1 = a_2 = \dots = a_n.$$

Для оцінювання дисбалансу бюджету важливою є така властивість цієї нерівності: коли показники, що використовуються в розрахунках рівні, то рівними є середня арифметична і середня геометрична. Тоді як середня арифметична двох невід'ємних нерівних чисел завжди є більшою, ніж їхня середня геометрична. Це дозволяє здійснювати обчислення з показниками доходів (Д) і витрат (В) бюджету, зокрема ділення середньої арифметичної на середню геометричну цих величин, з метою отримати в результаті величину, яка обов'язково буде дорівнювати або буде більшою за 1. Якщо показники Д і В рівні між собою, це означає, що бюджет є збалансованим, тоді в результаті ділення середніх величин виходить 1. Якщо показники не рівні, величина буде більшою ніж 1, незалежно від

того, який із показників більше іншого. Це дозволяє в розрахунках не приводити результати до модуля, вимірюючи показник збалансованості бюджету в діапазоні від 0 до 1. Для цього потрібно відняти від отриманого в результаті розподілу результату одиницю та для зручності сприйняття привести результат до прийнятної розрядності, помноживши на 1 000 [9].

Алгоритм оцінювання дисбалансу бюджету представлено на рис.

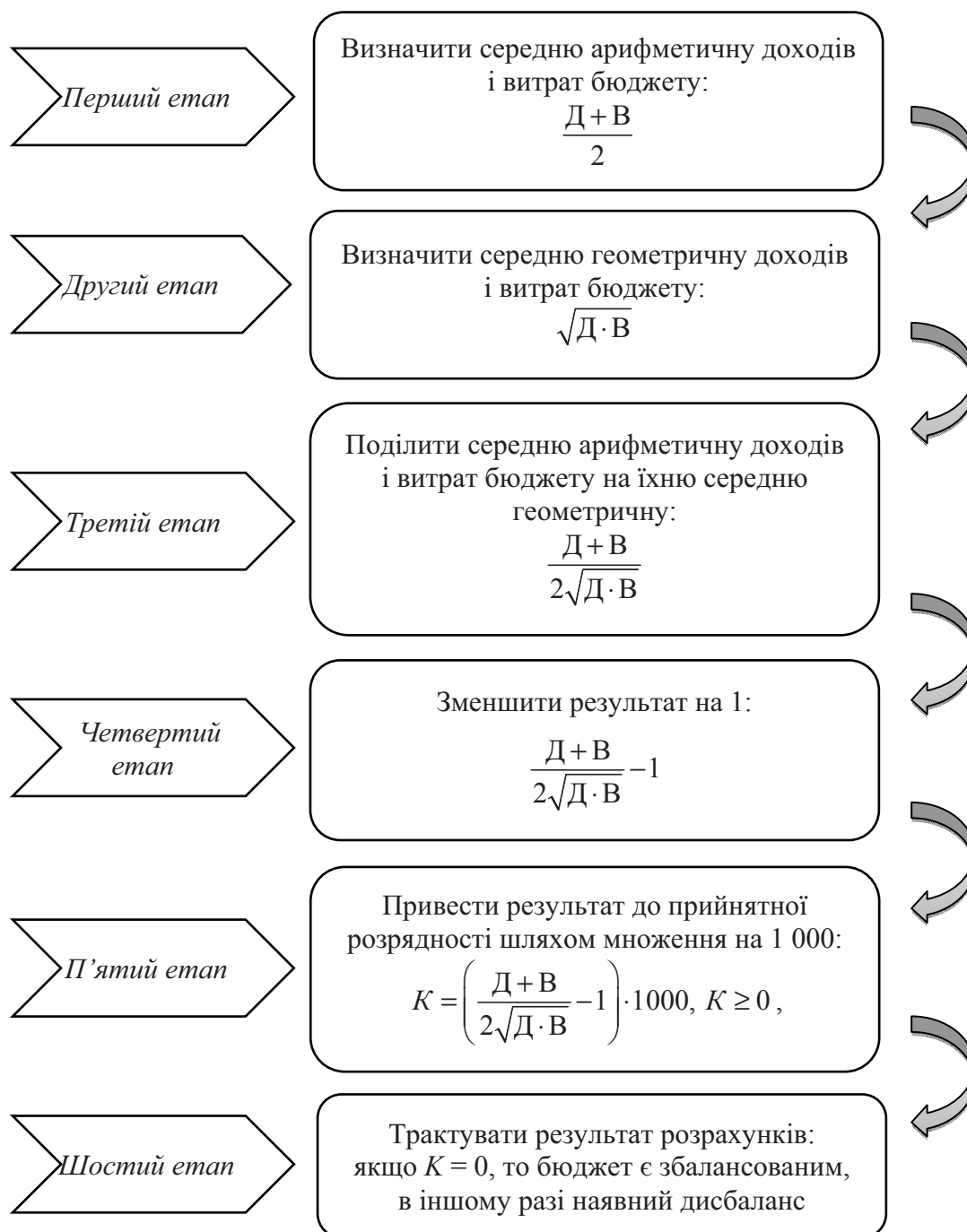

Рис. Алгоритм оцінювання дисбалансу бюджету

Примітка. Побудовано за [9].

Перевагою підходу є те, що за показником K можна порівнювати оцінки дисбалансу бюджетів, що суттєво різняться за обсягом фінансових ресурсів, які перерозподіляються через бюджет, оскільки такі оцінки є відносними, що дозволяє нівелювати ефект масштабу бюджету. Недоліком цього підходу є те, що досі не обґрунтоване граничне значення K для

оцінювання дисбалансу, у тому числі Зведеного бюджету України. Для виправлення недоліку пропонуємо виявити взаємозв'язок між значеннями показника дисбалансу, зокрема Зведеного бюджету K і співвідношеннями дефіциту Зведеного бюджету до ВВП.

Важливим питанням, що потребує вирішення, є вибір напряму збалансування бюджету. За [9], збалансування бюджету, тобто досягнення рівності доходів і витрат, може відбуватися за такими траєкторіями:

- 1) збільшення доходів до рівня витрат;
- 2) скорочення витрат до рівня доходів;
- 3) одночасне збільшення доходів і скорочення витрат;
- 4) зближення значень доходів і витрат за їхнього одночасного збільшення;
- 5) зближення значень доходів і витрат за їхнього одночасного зменшення.

Для того, щоб проаналізувати напрями збалансування бюджету, пропонуємо використати математичну модель оцінювання кількісного впливу факторів на зміну результуючого показника, що ґрунтується на застосуванні методу ланцюгових підстановок [10]. Цей метод полягає в отриманні ряду проміжних значень узагальнювального показника шляхом послідовної заміни базових значень факторів на фактичні. Відповідно, різниця двох проміжних значень узагальнювального показника в ланцюгу підстановок дорівнює зміні узагальнювального показника, що викликана зміною відповідного фактору. У загальному варіанті система розрахунків за методом ланцюгових підстановок є такою:

$$y_0 = f(a_0, b_0, c_0, \dots), \quad (2)$$

де y_0 — базове значення узагальнювального показника;
 a, b, c — фактори.

Тоді проміжними значеннями узагальнювального показника є:

$$y_a = f(a_1, b_0, c_0, \dots),$$

Фактичне значення узагальнювального показника становить:

$$y_1 = f(a_1, b_1, c_1, \dots).$$

Загальне абсолютне відхилення узагальнювального показника визначаємо за формулою:

$$\Delta y = y_1 - y_0 = f(a_1, b_1, c_1, \dots) - f(a_0, b_0, c_0, \dots). \quad (3)$$

Загальне відхилення узагальнювального показника розкладаємо на фактори:

1) за рахунок зміни фактору a :

$$\Delta y_a = y_a - y_0 = f(a_1, b_0, c_0, \dots) - f(a_0, b_0, c_0, \dots),$$

2) за рахунок зміни фактору b :

$$\Delta y_b = y_b - y_a = f(a_1, b_1, c_0, \dots) - f(a_1, b_0, c_0, \dots),$$

3) за рахунок зміни фактору c :

$$\Delta y_c = y_1 - y_b = f(a_1, b_1, c_1, \dots) - f(a_1, b_1, c_0, \dots).$$

Зауважимо, що недоліком цього методу є те, що результати розрахунків залежать від послідовності заміни факторів. Введемо такі позначення: дефіцит Зведеного бюджету — Df ; видатки Зведеного бюджету — V ; кредитування (від'ємна різниця між наданням кредитів з бюджету і поверненням кредитів до бюджету) — Kr ; доходи Зведеного бюджету — D . Як відомо, дефіцит бюджету являє собою перевищення видатків бюджету над його доходами (з урахуванням різниці між наданням кредитів з бюджету і поверненням кредитів до бюджету). Звідси:

Базове значення дефіциту бюджету:

$$Df_0 = D_0 - V_0 - Kr_0.$$

Фактичне значення дефіциту бюджету:

$$Df_1 = D_1 - V_1 - Kr_1.$$

Загальне відхилення дефіциту бюджету:

$$Df = (D_1 - V_1 - Kr_1) - (D_0 - V_0 - Kr_0).$$

У тому числі:

1) за рахунок зміни фактору доходів бюджету:

$$\Delta Df_D = (D_1 - V_0 - Kr_0) - (D_0 - V_0 - Kr_0),$$

2) за рахунок зміни фактору видатків бюджету:

$$\Delta Df_V = (D_1 - V_1 - Kr_0) - (D_1 - V_0 - Kr_0),$$

3) за рахунок зміни фактору кредитування:

$$\Delta Df_{Kr} = (D_1 - V_1 - Kr_1) - (D_1 - V_1 - Kr_0).$$

Вважаємо, що забезпечення бюджетної збалансованості можливо в таких напрямках: поліпшення якості планування основних показників бюджету; розширення дохідної бази; оптимізація / секвестр видатків бюджету; цільове фінансування; підвищення ефективності управління державною власністю, бюджетного контролю; запровадження бюджетування, орієнтованого на результат, та аудиту ефективності використання бюджетних коштів; удосконалення міжбюджетних відносин; управління державним боргом.

Слід зауважити, що можливості зниження обсягу бюджетних витрат з метою скорочення обсягів дефіциту бюджету є вкрай обмеженими у зв'язку з необхідністю виконання державою так званого «соціального договору», що передбачає переведення значних трансфертів бюджетних коштів до системи соціального забезпечення, ураховуючи при цьому, що соціальні витрати постійно зростають унаслідок старіння населення.

На наше переконання, фундаментом успішної фіскальної політики у сфері фінансування державних витрат повинно бути не просто формальне усунення бюджетного дефіциту, а розв'язання проблем, що його породжують, шляхом формування умов для збільшення надходжень до державного бюджету, а також створення передумов для поступового скорочення державних витрат. Цьому сприятиме створення сприятливого інвестиційного і конкурентного середовища для підвищення економічної активності суб'єктів господарювання.

Отже, слід зазначити, що уряд повинен постійно контролювати розмір бюджетного дефіциту, інакше він здійснюватиме дестабілізувальний вплив на соціально-економічний розвиток країни. Потрібно приділяти більше уваги збільшенню доходів держави шляхом подолання безробіття, зростання ефективності функціонування податкової системи, удосконалення механізмів управління державною власністю, зростання інвестиційної привабливості та посилення конкурентних позицій України на світових ринках загалом.

Висновки. Підбиваючи підсумок, зазначимо, що в науковому дослідженні набув подальшого розвитку науково-методичний підхід до оцінювання дисбалансу, зокрема Зведеного бюджету в частині обґрунтування граничного значення показника міри дисбалансу, що ґрунтується на застосуванні нерівності Коші, а також визначення впливу факторів динамічних змін дисбалансу бюджету на основі застосування методу ланцюгових підстановок. Такий підхід дає змогу порівнювати оцінки дисбалансів бюджетів різних рівнів, оскільки нівелює ефект масштабу бюджету, а також визначати напрями збалансування бюджету.

Література

1. Финансы / В. М. Родионова, Ю. Я. Вавилов, Л. И. Гончаренко и др. ; под ред. В. М. Родионовой. Москва : Финансы и статистика, 2002. 348 с.
2. Руденко В. В. Сутність та особливості управління державним боргом у різних країнах світу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Проблеми економіки та управління.* 2013. № 754. С. 61—67.
3. Янів Л. М., Зінченко О. А. Проблеми дефіциту державного бюджету України і шляхи їх розв'язання. *Вісник Дніпропетровського університету. Менеджмент інновацій.* 2016. Вип. 6. С. 144—153.
4. Матвійчук Н. М., Бурлачук Н. Ю., Маршук Л. М. Особливості бюджетного дефіциту України в сучасних умовах. *Молодий вчений.* 2015. № 5. URL : <http://molodyvchenu.in.ua/files/journal/2015/5/45.pdf>.
5. Колісник О. Управління бюджетним дефіцитом. *Світ фінансів.* 2005. Вип. 3—4 (4—5). С. 102—110.
6. Долозіна І. Л. Підходи до кількісного оцінювання податково-бюджетних дисбалансів. *Науковий вісник Херсонського державного університету.* 2017. Вип. 27. Ч. 3. С. 33—37.
7. Heller P., Haas R., Mansur A. A review of the fiscal impulse measure. URL : petersheller.com/documents/IMF_OP44.pdf.

8. Horton M., Kumar M., Mauro P. The State of Public Finances: A Cross Country Fiscal Monitor. *IMF Staff Position Note*. 2009. № 21. URL : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/spn/2009/spn0921.pdf>.
9. Мусіяка В. Г. Основи числових методів : підручник. Дніпро : ЛІРА, 2017. 256 с.
10. Баканов М. И., Шеремет А. Д. Теория экономического анализа : учебник. 4-е изд., доп. и перераб. Москва : Финансы и статистика, 2001. 416 с.

Статтю рекомендовано до друку 26.10.2021

© Рожко О. Д., Сафонов Ю. М., Смельяненко Л. М., Баженков Є. В., Бريدун Є. В.

References

1. Rodionova, V. M. (Ed.), Vavilov, Yu. Ya., Goncharenko, L. I. (et al.). (2002). *Finansy [Finance]*. Moscow: Finansy i statistika [in Russian].
2. Rudenko, V. V. (2013). Sutnist ta osoblyvosti upravlinnia derzhavnym borhom u riznykh krainakh svitu [The essence and features of public debt management in different countries]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika». Problemy ekonomiky ta upravlinnia — Bulletin of the National University «Lviv Polytechnic». Problems of economics and management*, 754, 61—67 [in Ukrainian].
3. Yaniv, L. M., & Zinchenko, O. A. (2016). Problemy defitsytu derzhavnogo biudzhetu Ukrainy i shliakhy yikh rozviazannia. [Problems of the state budget deficit of Ukraine and ways to solve them]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Menedzhment innovatsii — Bulletin of Dnipropetrovsk University. Innovation management*, 6, 144—153 [in Ukrainian].
4. Matviichuk, N. M., Burlachuk, N. Yu., & Marshuk, L. M. (2015). Osoblyvosti biudzhethnoho defitsytu Ukrainy v suchasnykh umovakh [Features of the budget deficit of Ukraine in modern conditions]. *Molodyi vchenyi — A young scientist*, 5. Retrieved from <http://molodyvchenyi.in.ua/files/journal/2015/5/45.pdf> [in Ukrainian].
5. Kolisnyk, O. (2005). Upravlinnia biudzhethnym defitsytom [Budget deficit management]. *Svit finansiv — The world of finance*, 3—4 (4—5), 102—110 [in Ukrainian].
6. Dolozina, I. L. (2017). Pidkhody do kilkisnoho otsiniuvannia podatkovno-biudzhethnykh dysbalansiv [Approaches to quantitative assessment of fiscal imbalances]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu — Scientific Bulletin of Kherson State University*, 27, 3, 33—37 [in Ukrainian].
7. Heller, P., Haas, R., & Mansur, A. (n. d.). A review of the fiscal impulse measure. Retrieved from petersheller.com/documents/IMF_OP44.pdf.
8. Horton, M., Kumar, M., & Mauro, P. (2009). The State of Public Finances: A Cross Country Fiscal Monitor. *IMF Staff Position Note*, 21. Retrieved from <http://www.imf.org/external/pubs/ft/spn/2009/spn0921.pdf>.
9. Musiiaka, V. H. (2017). *Osnovy chyslovykh metodiv [Fundamentals of numerical methods]*. Dnipro: LIRA [in Ukrainian].
10. Bakanov, M. I., & Sheremet, A. D. (2001). *Teoriya ekonomicheskogo analiza [The theory of economic analysis]*. Moscow: Finansy i statistika [in Russian].

The article is recommended for printing 26.10.2021

© Rozhko O., Safonov Y., Yemelianenko L., Bazhenkov I., Brydun Ye.